

Łukasz Szwejka

Uniwersytet Jagielloński

ORCID: 0000-0001-5168-3372

Czy ukończenie programu jest wskaźnikiem skuteczności? Wyzwania w ewaluacji programów resocjalizacyjnych dzieci i młodzieży

Celem artykułu było wskazanie potrzeby badania skuteczności metod i programów resocjalizacyjnych. W krajach anglosaskich kryterium skuteczności decyduje o wyborze określonego programu, przy czym skuteczność definiowana jest przez pryzmat redukcji zaburzeń zachowania oraz redukcji czynników ryzyka recydywy. Niestety w Polsce obserwuje się deficyt w zakresie prowadzenia tego typu badań. W tekście opisano metodologiczne przesłanki prowadzenia badań ewaluacji wyniku oraz wskazano metody służące syntezie wyników pochodzących z niezależnych badań. Całość rozważań ułożono w kontekście *evidence-based practice*, który opiera się na dostarczeniu dowodów empirycznych mogących usprawnić praktykę społeczną.

Słowa kluczowe: pedagogika resocjalizacyjna, *evidence-based practice*, ewaluacja wyniku, przepięczność młodzieży, skuteczność resocjalizacji, zaburzenia zachowania

Is the completion of the program an indicator of success? Challenges in the evaluation of correctional programs for children and youth

The aim of the paper was to indicate the need to test the effectiveness of correctional methods and programs. In Anglo-Saxon countries, the criterion of effectiveness determines the selection of a specific program, while effectiveness is defined through the prism of conduct disorders reduction and decreasing the risk of recidivism. Unfortunately, there is a deficit in the conduct of this type of research in Poland. The text indicates the methodological premises for conducting the evaluation research and indicates the methods for synthesizing the results from independent studies. All considerations are placed in the context of evidence-based practice, which is based on providing empirical evidence that can improve social practice.

Keywords: correctional treatment, evidence-based practice, evaluation of the result, delinquency, effectiveness of corrections, conduct disorder

Wstęp

Postawione w tytule pytanie w sposób przewrotny wskazuje na niedoskonałości i bolączki systemu ewaluacji w polskich instytucjach resocjalizacyjnych, gdzie badania ewaluacyjne prowadzone są głównie w odniesieniu do procesu, natomiast zaniedbana jest ewaluacja wyniku. O ile z całą pewnością należy zgodzić się z faktem, iż monitorowanie przebiegu realizacji działań resocjalizacyjnych, ocena ich kompletności, dostosowanie oddziaływań do grupy odbiorców, poziom satysfakcji odbiorców, są zadaniami ważnymi, o tyle nie uprawniają one jednak do udzielenia odpowiedzi na pytanie – w jakim zakresie prowadzone działania są skuteczne? Skuteczność poszczególnych form pracy powinna być przecież elementarnym kryterium oceny. Przy czym w odniesieniu do resocjalizacji dzieci i młodzieży skuteczność oddziaływań można oceniać poprzez stopień realizacji zadań, które deklarują instytucje pełniące funkcję resocjalizacyjną¹. I tak, do zadań młodzieżowych ośrodków wychowawczych „należy eliminowanie przyczyn i przejawów niedostosowania społecznego oraz przygotowanie wychowanków do życia zgodnego z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi” (Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2015). Jeśli pominiemy fakt niezbyt precyzyjnego rozgraniczenia pomiędzy normami „społecznymi” i „prawnymi” (Ossowska, 2020), można zauważyć, że ewaluacja powinna obejmować pomiar występowania przyczyn i przejawów niedostosowania społecznego wśród podopiecznych oddziaływań wychowawczych i resocjalizacyjnych oraz stopień przestrzegania przez nich norm.

W związku z powyższym, celem artykułu jest wskazanie merytorycznych oraz metodologicznych przesłanek prowadzenia ewaluacji wyniku. Całość rozważań ułożono w kontekście nurtu *evidence-based practice* (praktyki opartej na dowodach empirycznych), gdzie fundamentem jest usprawnienie praktyki społecznej dzięki wykorzystaniu wiedzy naukowej (Steglitz i in., 2015). W odniesieniu do resocjalizacji nurt ten określa się jako *evidence-based corrections* (Mackenzie, 2006), przy czym kluczową rolę odgrywa gromadzenie i synteza dowodów na temat skuteczności poszczególnych oddziaływań resocjalizacyjnych oraz promocja tych najskuteczniejszych. W polskiej myśli resocjalizacyjnej również dostrzega się korzyści płynące z *evidence-based practice* (Barczykowska

¹ Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach. Zwłaszcza rozdział 3 niniejszego rozporządzenia.

i Dzierżyńska-Breś, 2013; Sztuka, 2013), jednak aby możliwe było promowanie skutecznych rozwiązań na rodzimym gruncie, wymagana jest pokaźna liczba wyników pochodzących z badań ewaluacyjnych, zwłaszcza prowadzonych w schemacie eksperymentalnym lub quasi-eksperymentalnym.

Operacjonalizacja terminu *skuteczność*

Zgodnie z uwagami poczynionymi we wstępie poziom realizacji zadań instytucji resocjalizacyjnych powinien znajdować się w centrum ewaluacji. Mowa wówczas będzie o ewaluacji wyniku (Latkowska, 2014). Tego typu badania dają możliwość poznania rzeczywistego wpływu oddziaływań wychowawczych i resocjalizacyjnych na poziom niedostosowania społecznego i funkcjonowania podopiecznych. Postępowanie takie daje jednoznaczne dowody świadczące o skuteczności podejmowanych oddziaływań. Wiedza ta posiada praktyczne implikacje, pozwala bowiem promować oddziaływania, które odznaczają się wysoką skutecznością oraz eliminować lub modyfikować oddziaływania nieskuteczne.

Ewaluacja wyniku prowadzona jest jednak rzadko, czego przyczyn należy upatrywać w wysokim stopniu złożoności metodologicznej i wymaganej wysokiej wiedzy merytorycznej w zakresie projektowania i prowadzenia tego typu badań. Zidentyfikować można dwie specyficzne trudności, obejmujące proces operacjonalizacji zmiennych oraz trudności związane z powtórzonym pomiarem zmiennych.

Niedostosowanie społeczne stanowi złożony konstrukt teoretyczny o braku jednoznacznej definicji. W literaturze przedmiotu wskazuje się na kilka typów definicji (objawowe, teoretyczne, operacyjne, użyteczne) (Pytko, 2005). W kontekście badania ewaluacyjnego szczególnie istotne jest określenie symptomów, najczęściej w formie zachowań dziecka, które skutkują nieprzestrzeganiem norm społecznych. Lesław Pytko na potrzeby autorskiej skali nieprzystosowania społecznego usystematyzował formy zachowania, które świadczą o niedostosowaniu społecznym, w tym: notoryczne kłamstwa, wagary, alkoholizowanie się, ucieczki z domu, kradzieże, niekonwencjonalne zachowania seksualne, rozmaite formy agresji antyspołecznej, łącznie z autoagresją (Pytko, 2005, s. 85). Zmienne te można traktować jako wskaźniki skuteczności.

Termin *niedostosowanie społeczne*, pomimo iż występuje w międzynarodowym dyskursie naukowym (ang. *social maladjustment*) (Gacono i Hughes, 2004; Sullivan i Sadeh, 2014), pozostaje jednak terminem niezbyt precyzyjnym w odniesieniu do ewaluacji. Wynika to z faktu, iż wymaga on odniesienia zachowania jednostki do norm społecznych (najczęściej prawnych, obyczajowych, moralnych) (Gaberle, 1993), co w sposób dodatkowy komplikuje proces opera-

cjonalizacji zmiennych. Z tego względu bardziej operatywny wydaje się termin *zaburzenia zachowania* (ang. *conduct disorder*) (Charles, 2020; Michalos, 2014), który jednoznacznie odnosi się do sfery behawioralnej człowieka. Natomiast znaczeniowo *zaburzenia zachowania* oraz *niedostosowanie społeczne* są ściśle powiązane. W niektórych opracowaniach terminy te traktowane są jako synonimy, w innych natomiast wskazuje się na ich sekwencyjne powiązanie, czego przykład stanowi model zaproponowany przez Bronisława Urbana, w którym zaburzenia emocjonalne poprzedzają zaburzenia zachowania, te z kolei rozwijają się w niedostosowanie społeczne, które ewoluuje w przestępczość (Urban, 2000).

Zaburzenia zachowania, ze względu na bliższy związek ze sferą behawioralną człowieka, poddają się prostszej i bardziej precyzyjnej operacjonalizacji, co ma bezpośrednie przełożenie na narzędzia pomiarowe. W kontekście badań ewaluacyjnych, na uwagę zasługuje zwłaszcza kwestionariusz Thomasa Achenbacha, który występuje w trzech wersjach – dla rodziców, dla nauczycieli oraz wersja samoopisu dla dzieci i młodzieży. Kwestionariusz ten dzięki możliwości zbierania danych z trzech źródeł informacji cechuje się wysoką wiarygodnością. Dzięki opracowaniu wyników możliwe jest wyodrębnienie dwóch zasadniczych profili zaburzeń zachowania, a mianowicie zaburzeń internalizacyjnych (ang. *internalizing*), odznaczających się nadmierną kontrolą zachowań oraz zaburzeń typu eksternalizacyjnego (ang. *externalizing*) charakteryzujących się deficytem kontroli zachowań. Ponadto narzędzie to posiada dodatkowe skale – problemy społeczne, zaburzenia myślenia, zaburzenia uwagi. Pozwala również ocenić wyniki edukacyjne, określić aktywność sportową oraz społeczną respondenta (Achenbach, 1991; Urban, 2000; Wolańczyk, 2002).

Możliwość uchwycenia szerokiego spektrum zaburzeń zachowania oraz dodatkowych aspektów związanych z funkcjonowaniem dzieci i młodzieży w środowisku szkolnym i pozaszkolnym sprawia, że kwestionariusz Achenbacha może być z powodzeniem wykorzystywany do badań ewaluacyjnych. Ponadto jak podkreśla autor narzędzia, kwestionariusz może być wykorzystany do oceny skuteczności podejmowanych interwencji. W tym kontekście zaleca się przeprowadzenie pomiaru przed rozpoczęciem interwencji oraz po jego zakończeniu (Achenbach, 1991). Różnica w uzyskanych wynikach pozwala określić skuteczność podjętej interwencji.

Schemat badań ewaluacji wyniku

W przypadku ewaluacji procesu głównym celem jest monitorowanie stopnia realizacji programu, co za tym idzie – bada się zakres, w jakim „zostały osiągnięte zakładane wskaźniki wykonania zadań, czy program odpowiadał potrzebom

osób uczestniczących, czy został skierowany do właściwej grupy” (Latkowska, 2014, s. 5). Z metodologicznego punktu widzenia ewaluacja procesu przebiega na organizacyjnej płaszczyźnie programu. Natomiast w przypadku ewaluacji wyniku następuje przesunięcie z oceny programu na ocenę zmiennych psychologicznych. Dąży się do powiązania konkretnych elementów programu resocjalizacyjnego ze zmianami w zakresie zachowania, motywacji, kontroli itd.

We współczesnych naukach społecznych powyższy cel najlepiej realizuje się w badaniach eksperymentalnych. Przy projektowaniu tego typu badania punktem wyjścia powinna być teoria zakładająca zmianę jednostki. Jak podkreśla Jerzy Brzeziński: „poza teorią (psychologiczną, pedagogiczną, socjologiczną) nie ma eksperymentu (psychologicznego, pedagogicznego, socjologicznego), chyba że przestaniemy traktować psychologię (i inne nauki behawioralne) jako nauki empiryczne” (2000, s. 18). Dzięki teorii możliwe jest określenie kierunku zależności pomiędzy zmiennymi oraz sformułowanie hipotez roboczych. W obszarze resocjalizacji funkcjonuje szeroka grupa teorii – pedagogicznych, psychologicznych i socjologicznych, które umożliwiają zaprojektowanie metodologii do potrzeb ewaluacji wyników. Do najbardziej rozpowszechnionych teorii zalicza się teorię behawioralną oraz społecznego uczenia się (Bandura, 2019; Pratt i in., 2010), teorię interakcjonizmu symbolicznego (Siemaszko, 1993), teorię kontroli (Costello i Laub, 2020).

Teoretycznie przyjęty kierunek zależności pozwala na konceptualizację badania eksperymentalnego, która zawiera następujące elementy: manipulację zmienną niezależną główną, kontrolę pozostałych zmiennych niezależnych – ubocznych i zakłócających oraz pomiar zmienności zmiennej zależnej wywołanej oddziaływaniem na nią zmiennej niezależnej głównej (Brzeziński, 2000, s. 52). Ta formalna definicja eksperymentu zakłada wykrycie związków przyczynowo-skutkowych (Pilch i Bauman, 2001) pomiędzy zmiennymi włączonymi do modelu, przy jednoczesnej kontroli zmiennych ubocznych i zakłócających. Jeśli odniesiemy ten układ do badań ewaluacyjnych, zauważymy, że zmienne niezależne obejmują poszczególne komponenty programu resocjalizacyjnego i stanowią (OP_x) obraz struktury przestrzeni zmiennych istotnych dla zmiennej zależnej Y (Brzeziński, 2019). Natomiast zmienną zależną będzie nasilenie zaburzeń zachowania. W aspekcie badań społecznych niezwykle istotną kwestię stanowi kontrola zmiennych ubocznych i zakłócających. W badaniach prowadzonych w ramach resocjalizacji do zmiennych tego typu zalicza się klimat społeczny placówki resocjalizacyjnej, wpływ nowego środowiska (zwłaszcza jeżeli jest to placówka stacjonarna) oraz ograniczenie kontaktu z rodziną, grupą rówieśniczą i sąsiedzką. Zmienne te również mogą wywierać wpływ na nasilenie zaburzeń zachowania i utrudniać wnioskowanie na temat związku między zmiennymi niezależnymi głównymi i zależnymi. Z tego względu zachodzi potrzeba kontroli zmiennych

ubocznych i zakłócających. Założenie to najlepiej spełnione jest w badaniach eksperymentalnych z randomizacją (ang. *randomized controlled trial*) (Chalmers i in., 1981), których istotą jest losowy dobór próby oraz losowe przydzielenie części badanych do grupy eksperymentalnej, a części do grupy kontrolnej. Badani przypisani zarówno do grupy eksperymentalnej, jak i do grupy kontrolnej podlegają wpływowi tych samych zmiennych ubocznych i zakłócających, różni ich natomiast fakt, iż grupa eksperymentalna bierze dodatkowo udział w programie, który podlega ewaluacji, natomiast grupa kontrolna poddawana jest innego rodzaju oddziaływaniu lub nie bierze udziału w żadnej interwencji. Tego typu badania cechują się najwyższą wiarygodnością, z tego też względu w obszarze nauk medycznych (Macmillan i in., 2018) oraz społecznych (Marchica i Derevensky, 2016), stosowane są do określenia najbardziej skutecznych interwencji lub programów.

Schemat prowadzenia badań eksperymentalnych z randomizacją obejmuje dokonanie pomiarów wewnątrzgrupowych oraz międzygrupowych. Po przeprowadzeniu losowego przydziału do grup (grupy powinny być równoliczne, jest to jedno z podstawowych założeń testów parametrycznych) dokonuje się pomiaru zmiennej zależnej, czyli nasilenia zaburzeń zachowania. Następnie wyniki porównuje się pomiędzy grupami. Jeżeli proces losowania i randomizacji przebiegł prawidłowo, na pierwszym pomiarze nie powinno być istotnych statystycznie różnic. Kolejny pomiar dokonuje się w okresie zakończenia programu resocjalizacyjnego. Wówczas dokonuje się porównania wewnątrzgrupowego, czyli testuje się występowanie różnic w średnich wynikach pomiędzy pomiarem wykonanym w momencie przystąpienia badanego do programu (*pre-test*) i pomiarem wykonanym po zakończeniu programu (*post-test*). Dokonuje się również porównania międzygrupowego pomiędzy uczestnikami programu i grupą kontrolną, celem skorygowania wyników o działanie zmiennych ubocznych. Analiza statystyczna opiera się wówczas na wyodrębnieniu źródeł wariacji. W tym zakresie popularne są metody analizy wariacji w schemacie jednoczynnikowym (jednoczynnikowa analiza wariacji) oraz schemacie wieloczynnikowym (wieloczynnikowa analiza wariacji) oraz analiza kowariancji (K. Krejtz i I. Krejtz, 2013; Niewiadomski, 2013). Różnica w wynikach uzyskanych pomiędzy *pre-testem* i *post-testem*, przy jednoczesnej kontroli zmiennych zakłócających i ubocznych, będzie informowała o wpływie programu resocjalizacyjnego na zaburzenia zachowania. Innymi słowy, jeżeli średni wynik dla zaburzeń zachowania w drugim pomiarze (*post-test*) będzie statystycznie niższy od wyniku początkowego (*pre-test*), będzie można wnioskować o skuteczności programu. Często również wylicza się dodatkowy parametr określający siłę efektu (często jest to *d* Cohena).

Kumulacja wiedzy opartej na empirycznych dowodach naukowych spowodowała, że wyniki z poszczególnych badań zaczęto łączyć, syntetyzować i porów-

nywać, celem wskazania najskuteczniejszych praktyk. Postulat taki, wraz z dyrektywami metodologicznymi, najlepiej został wyrażony w ruchu *evidence-based practice*, który w ramach praktyk resocjalizacyjnych określa się mianem *evidence-based corrections* (Mackenzie, 2006).

Założenia nurtu *evidence-based practice* w kontekście resocjalizacji młodzieży

Celem nurtu *evidence-based practice* (EBP) jest dostarczenie usystematyzowanych dowodów, pochodzących z rygorystycznie zaprojektowanych i przeprowadzonych badań empirycznych. Na podstawie dowodów formułowane są dyrektywy i przesłanki umożliwiające usprawnienie i zoptymalizowania działań praktycznych (Steglitz i in., 2015). W obszarze resocjalizacji postępowanie zgodne z EBP implikuje identyfikację programów, podejść terapeutycznych, wychowawczych i pomocowych, które w najwyższym stopniu przyczyniają się do redukcji ryzyka recydywy (jeżeli program adresowany jest do przestępców) lub przyczyniają się do eliminacji czynników ryzyka związanych z niedostosowaniem społecznym. Podejście to cechuje się wysokim stopniem pragmatyzmu, gdzie *a priori* nie promuje się żadnego rozwiązania, na podobnej zasadzie nie eliminuje się żadnej płaszczyzny analizy. Odchodzi się od czysto teoretycznych lub zdroworozsądkowych pomysłów, a o wyborze danego programu przesądza skuteczność wykazana w badaniu empirycznym. Przy czym wiedza empiryczna wyrażana jest w formie dyrektyw i wskazówek przekładalnych na praktyczne działania. Również sama geneza poszukiwań skutecznych programów wynika ze społecznego zapotrzebowania. W przypadku resocjalizacji impulsem do poszukiwania skutecznych rozwiązań jest wysoki wskaźnik recydywy (w Polsce sięgający ok. 40%) (Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości, 2019), wskazuje się również na wzrostowy trend występowania różnorodnych form zaburzeń w populacji dzieci i młodzieży (Urban, 2005).

Początki nowoczesnych strategii poszukiwania skutecznych metod resocjalizacji wywodzą się z analiz prowadzonych przez Roberta Martinsona, który był pionierem badań przeglądowych. Dokonał podsumowania 231 programów korekcyjnych realizowanych w zakładach karnych w Stanach Zjednoczonych. Empirycznie wykazał, że programy te są wysoce nieskuteczne w zakresie redukcji ryzyka recydywy („*nothing work*”) (Martinson, 1974, s. 48). Konkluzja ta, z jednej strony, przyczyniła się do eksploracji czynników społecznych i strukturalnych, które wpływają na przestępczość, z drugiej natomiast, zaczęto kłaść nacisk na dotarcie do dowodów empirycznych, które świadczą o skuteczności resocjalizacji. Był to jednocześnie silny impuls do promowania ewaluacji programów korek-

cyjnych. W tym zakresie ogromne zasługi przypadają Carolowi Weissowi, który wychodził z założenia, że aby wyniki badań ewaluacyjnych były wykorzystywane przez praktyków, powinny być zebrane w formie syntezy i przełożone na język dyrektyw możliwych do implementacji. Argumenty te wynikają z faktu, iż wyniki poszczególnych ewaluacji mogą być między sobą sprzeczne, przez co mało przejrzyste i operatywne. Ponadto wnioski z ewaluacji mogą być wyrażone w języku teorii, z której wywiedziono hipotezy, co również może utrudniać ich pragmatyczne wykorzystanie (Weisburd, Farrington i Gill, 2016). Z niniejszych względów wyniki z poszczególnych badań są poddawane syntezie, najczęściej w formie metaanalizy, w efekcie czego zostaje wyprowadzony jednoznaczny wniosek o skuteczności danego programu. Ponadto uwzględnia się dodatkowe zmienne (np. demograficzne), które odpowiadają za zwiększenie lub zmniejszenie skuteczności. Taka forma prezentacji wniosków sprzyja ich klarownemu przełożeniu na działania dostosowane do konkretnego kontekstu.

Ideę usprawnienia praktyki społecznej dzięki wykorzystaniu wysokiej jakości dowodów empirycznych w pełni realizuje organizacja The Campbell Collaboration, której wizja zawarta jest w hasle „Better evidence for a better world”², natomiast oficjalna misja ujęta jest w oświadczeniu „The Campbell Collaboration promotes positive social and economic change through the production and use of systematic reviews and other evidence synthesis for evidence-based policy and practice”³. Organizacja posiada rozbudowaną bazę danych, w której skład wchodzi wyniki przeglądów systematycznych i metaanaliz (Littell i White, 2018) w obszarach pomocy społecznej, edukacji, niepełnosprawności, przestępczości itp. Ponadto podejmuje działania promujące praktyki w oparciu o założenia *evidence-based practice*, chociażby poprzez system grantów.

Przeгляд systematyczny z założenia przeznaczony jest do oceny skuteczności podejmowanych interwencji, czego wyrazem są chociażby modele służące do formułowania pytania badawczego (przeглядowego). Przykładowo podczas formułowania pytania przeглядowego z zastosowaniem modelu PICO⁴ uwzględnia się wpływ określonej interwencji na daną populację, w porównaniu do grupy kontrolnej (Matera i Czapska, 2014). Z niniejszego względu przeгляд systematyczny traktowany jest jako rodzaj metaewaluacji (Olejniczak, 2008). W wyniku przeглядu systematycznego badacz otrzymuje bazę raportów podstawowych (badań) poświęconych określonej interwencji. Dzięki odpowiednim procedurom analitycznym dąży się do generalizowania wyników i wyciągnięcia wniosków synte-

² Lepsze dowody dla lepszego świata (tłumaczenie własne).

³ Campbell Collaboration promuje pozytywne zmiany społeczne i gospodarcze poprzez tworzenie i wykorzystywanie przeglądów systematycznych i innych syntez dowodów na potrzeby polityki i praktyki opartej na faktach (tłumaczenie własne).

⁴ Nazwa modelu PICO stanowi akronim od: Population, Intervention, Comparison, Outcome.

tycznych. W przypadku danych o charakterze jakościowym najczęściej stosuje się metodę syntezy narracyjnej (ang. *narrative synthesis*), metaetnografii i wiele innych metod (Barnett-Page i Thomas, 2009). Natomiast jeżeli dane przedstawione są w formie ilościowej, a zwłaszcza gdy pochodzą z badań eksperymentalnych z randomizacją, wówczas mogą zostać poddane metaanalizie. Istota metaanalizy sprowadza się do połączenia wielkości efektów z poszczególnych badań i wyliczenia całkowitej wielkości efektu (ang. *overall effect size*) (Cooper, 2009; Petticrew i Roberts, 2008). Wynik metaanalizy dostarcza bardziej wiarygodnych dowodów, w porównaniu z pojedynczym badaniem. Ujawnia się to zwłaszcza w sytuacji, gdy poszczególne badania prowadzone są na małych próbach, co zwiększa ryzyko wystąpienia błędu losowego. Ponadto autorzy poszczególnych badań przyjmują określony poziom istotności (najczęściej 5% lub 1%), co oznacza, że istnieje ryzyko odrzucenia prawdziwej hipotezy lub przyjęcia fałszywej. Metaanaliza dzięki zestawieniu poszczególnych wyników badań jest w stanie lepiej kontrolować losową zmienność próby, przez co formułowane wnioski są mniej narażone na błędy.

Przykłady skutecznych interwencji resocjalizacyjnych

Odpowiedź na pytanie – co działa? (ang. *what works?*) jest kluczowa dla praktyki resocjalizacyjnej opartej na dowodach empirycznych. Z tego względu prowadzi się badania, których celem jest określenie predyktorów przestępczości dzieci i młodzieży, oraz badania ewaluacyjne, których istota sprowadza się do określenia programów w najwyższym stopniu przyczyniających się do redukcji czynników ryzyka niedostosowania społecznego i recydywy.

W literaturze przedmiotu istotnym predykatorem przestępczości dzieci i młodzieży są nieefektywne praktyki wychowawcze (Azeredo i in., 2019; Boccio i Beaver, 2019). Niedostosowanie społeczne oraz przestępczość ujmowane są jako następstwa rodzinnych czynników ryzyka. W szczególności związane są z nieefektywnym nadzorem nad aktywnościami dziecka oraz deficytami w zakresie umiejętności sprawowania praktyk wychowawczych. W związku z czym wysoką skuteczność, potwierdzoną w rygorystycznie przeprowadzonych badaniach eksperymentalnych, wykazuje terapia wielosystemowa (ang. *multisystemic therapy*). Terapia ta oparta jest na adekwatnej pomocy rodzinie (ang. *family-based therapeutic*), której członkowie znajdują się w grupie wysokiego ryzyka wystąpienia przestępczości oraz narkomanii. Podejmowane działania terapeutyczne skupiają się na podniesieniu kompetencji rodzicielskich w zakresie przeciwdziałania przestępczości, na które narażone są dzieci. Ponadto oddziaływania skupiają się na usunięciu barier oraz wzmocnieniu (ang. *empowerment*) rodziny i przyczyniają

się tym do efektywniejszego funkcjonowania jej w środowisku lokalnym (Guerra i in., 2008).

Wysoką skutecznością odznacza się również funkcjonalna terapia rodziny (ang. *functional family therapy*). Jest to ustrukturyzowana, krótkotrwała interwencja, łącząca podejście systemowe, teorię społecznego uczenia oraz psychologię poznawczą. Głównym celem terapii jest poprawa funkcjonowania rodziny poprzez rozwinięcie umiejętności rozwiązywania problemów, wzmacnianie więzi emocjonalnej pomiędzy członkami rodziny oraz poprawa kompetencji wychowawczych (Guerra i in., 2008).

Wyniki badań ewaluacyjnych wskazują również na zasadność treningu zastępowania agresji (ang. *aggression replacement training*). Trening ten, ze względu na cel, jakim jest poprawa kontroli gniewu i rozwój wnioskowania moralnego, adresowany jest głównie do nieletnich sprawców przestępstw o podłożu agresywnym. Program ten, ze względu na krótki okres realizacji oraz stosunkowo łatwą implementację w różnych środowiskach wychowawczych, traktowany jest jako najskuteczniejsze rozwiązanie w zakresie redukcji ryzyka recydywy przestępstw agresywnych (Guerra i in., 2008).

Powyżej wskazano kilka sztandarowych programów terapeutycznych, które można traktować w kategoriach dobrych praktyk. Warto jednak wskazać elementy bazowe, które charakteryzują skuteczną interwencję. Prowadzone badania metaanalizyczne wskazują, że optymalne rezultaty przynoszą rozwiązania o wysokim poziomie ustrukturyzowania poszczególnych komponentów. Ponadto najbardziej skuteczne są programy oparte na podejściu kognitywno-behawioralnym lub programy zawierające komponenty kognitywne, powiązane z rozwojem określonych kompetencji społecznych. Zgodnie z przykładami zamieszczonymi powyżej potwierdzono również, że programy, które angażują rodzinę w proces terapeutyczny, przynoszą lepsze rezultaty. Wskazuje się także, że interwencje, które są bardziej kompleksowe, czyli kładą nacisk na redukcję większej liczby czynników ryzyka, odznaczają się lepszymi efektami w porównaniu z interwencjami jednoczynnikowymi (Guerra i in., 2008).

Podsumowanie

Rozwój polskiej pedagogiki, zwłaszcza w obszarze resocjalizacji dzieci i młodzieży, wymaga położenia nacisku na badanie skuteczności poszczególnych form pomocowych, wychowawczych i korekcyjnych. Wyzwanie to wpisuje się we współczesne trendy w obszarze nauk społecznych, gdzie kwestie związane ze skutecznością, optymalizacją i ekonomizacją działań są kluczowe w świecie, w którym przy ograniczonych zasobach ludzkich i finansowych należy rozwią-

zywać szeroko rozumiane problemy społeczne. To wyzwanie najpełniej zostało wyartykułowane w ramach nurtu *evidence-based practice*, gdzie dzięki kumulacji wiedzy empirycznej oraz jej umiejętnej syntezie następuje postęp w zakresie skutecznych form pracy.

W warunkach polskich obserwuje się deficyt badań ewaluacyjnych, a co się z tym wiąże – praktycznie nie są prowadzone przeglądy systematyczne i metaanalizy z wykorzystaniem krajowych danych. Warto rozważyć zmianę tej tendencji, gdyż bardziej adekwatny dobór metod resocjalizacyjnych stwarza jednostce większe szanse na konformistyczne funkcjonowanie w społeczeństwie po opuszczeniu instytucji. Ponadto dzięki selekcji najbardziej skutecznych metod resocjalizacyjnych, maleje ryzyko pogłębienia niedostosowania społecznego oraz recydywy, co stanowi istotną korzyść dla społeczeństwa, gdyż po pierwsze, środki finansowe przeznaczane na cele resocjalizacyjne są efektywniej wykorzystywane, a po drugie, mniejszy odsetek niedostosowania społecznego oraz recydywy wpływa pozytywnie na poczucie bezpieczeństwa obywateli.

Bibliografia

- Achenbach T. (1991). *Manual for the Youth Self-Report and 1991 Profile*. Burlington: University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Azeredo A., Moreira D., Figueiredo P. i Barbosa F. (2019). Delinquent Behavior: Systematic Review of Genetic and Environmental Risk Factors. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 22(4), 502–526.
- Bandura A. (2019). *Teoria społecznego uczenia się*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Barczykowska A. i Dzierżyńska-Breś S. (2013). Profilaktyka oparta na wynikach badań naukowych (evidence-based practice). *Resocjalizacja Polska*, 4, 131–152.
- Barnett-Page E. i Thomas J. (2009). Methods for the synthesis of qualitative research: A critical review. *BMC Medical Research Methodology*, 9(1).
- Boccio C.M. i Beaver K.M. (2019). The Influence of Family Structure on Delinquent Behavior. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 17(1), 88–106.
- Brzeziński J. (2000). *Badania eksperymentalne w psychologii i pedagogice*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Brzeziński J. (2019). *Metodologia badań psychologicznych. Wydanie nowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chalmers T.C., Smith H., Blackburn B. i in. (1981). A method for assessing the quality of a randomized control trial. *Controlled Clinical Trials*, 2(1), 31–49.

- Charles N.E. (2020). Conduct Disorder. W: V. Zeigler-Hill i T.K. Shackelford (red.), *Encyclopedia of Personality and Individual Differences* (s. 823–825). Cham: Springer International Publishing.
- Cooper H. (2009). *Research synthesis and meta-analysis: a step by step approach* (wyd. 5). Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington DC: Sage.
- Costello B.J. i Laub J.H. (2020). Social Control Theory: The Legacy of Travis Hirschi's Causes of Delinquency. *Annual Review of Criminology*, 3, 21–41.
- Gaberle A. (1993). *Patologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Gacono C.B. i Hughes T.L. (2004). Differentiating emotional disturbance from social maladjustment: Assessing psychopathy in aggressive youth. *Psychology in the Schools*, 41(8), 849–860.
- Guerra N.G., Kim T.E. i Boxer P. (2008). What Works: Best Practices with Juvenile Offenders. W: R.D. Hoge, N.G. Guerra i P. Boxer (red.), *Treating the juvenile offender* (s. 79–102). New York: The Guilford Press.
- Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości (2019). *Skazania prawomocne – z oskarżenia publicznego – recydywa – rodzaj i wymiar kary w latach 1999–2018*. Zaczepnięte 3 października 2023. Strona internetowa <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/>
- Krejtz K. i Krejtz I. (2013). Wieloczynnikowa analiza wariancji w planie międzygrupowym. W: S. Bedyńska i M. Cypryńska (red.), *Statystyczny drogowskaz 2. Praktyczne wprowadzenie do analizy wariancji* (s. 63–95). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO.
- Latkowska J. (2014). *Ewaluacja krok po kroku. Podręcznik ewaluacji wewnętrznej programów profilaktycznych*. Kraków: Fundacja Praesterno.
- Littell J.H. i White H. (2018). The Campbell Collaboration: Providing Better Evidence for a Better World. *Research on Social Work Practice*, 28(1), 6–12.
- Mackenzie D.L. (2006). *What works in corrections: Reducing the criminal activities of offenders and delinquents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Macmillan T., Pennington M., Summers J.A. i in. (2018). SecurAcath for Securing Peripherally Inserted Central Catheters: A NICE Medical Technology Guidance. *Applied Health Economics and Health Policy*, 16(6), 779–791.
- Marchica L. i Derevensky J.L. (2016). Examining personalized feedback interventions for gambling disorders: A systematic review. *Journal of Behavioral Addictions*, 5(1), 1–10.
- Martinson R. (1974). What works? – questions and answers about prison reform. *The Public Interest*, 35, 22–54.
- Matera J. i Czapska J. (2014). *Zarys metody przeglądu systematycznego w naukach społecznych*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Michalos A.C. (red.) (2014). *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Dordrecht: Springer Netherlands.

- Niewiadomski J. (2013). Wprowadzenie do analizy wariancji z powtarzaniem pomiarem. W: S. Bedyńska i M. Cypryańska (red.), *Statystyczny drogowskaz 2. Praktyczne wprowadzenie do analizy wariancji* (s. 63–95). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO.
- Olejniczak K. (2008). *Mechanizmy wykorzystania ewaluacji. Studium ewaluacji średniookresowych INTERREG II*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Ossowska M. (2020). *Normy moralne. Próba systematyzacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ośrodek Rozwoju Edukacji (2015). Zaczepnięte 3 października 2023. Strona internetowa <https://www.ore.edu.pl/2015/04/mlodziezowe-osrodki-wychowawcze/>
- Petticrew M. i Roberts H. (2008). *Systematic Reviews in the Social Sciences: A Practical Guide*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Pilch T. i Bauman T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Pratt T.C., Cullen F.T., Sellers C.S. i in. (2010). The empirical status of social learning theory: A meta-analysis. *Justice Quarterly*, 27(6), 765–802.
- Pytka L. (2005). *Pedagogika resocjalizacyjna*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Siemaszko A. (1993). *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Steglitz J., Warnick J.L., Hoffman S.A. i in. (2015). Evidence-Based Practice. W: J.D. Wright (red.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences: Second Edition*. Amsterdam: Elsevier.
- Sullivan A.L. i Sadeh S.S. (2014). Differentiating Social Maladjustment From Emotional Disturbance: An Analysis of Case Law. *School Psychology Review*, 43(4), 450–471.
- Sztuka M. (2013). *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- The Campbell Collaboration. Campbell's vision, mission and key principles*. Zaczepnięte 3 października 2023. Strona internetowa <https://campbellcollaboration.org/about-campbell/vision-mission-and-principle.html>
- Urban B. (2000). *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Urban B. (2005). *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Weisburd D., Farrington D.P. i Gill C. (2016). *Introduction: What Works in Crime Prevention?* W: D. Weisburd, D.P. Farrington i C. Gill (red.), *What Works in Crime Prevention and Rehabilitation* (s. 1–13). New York: Springer.
- Wolańczyk T. (2002). *Zaburzenia emocjonalne i behawioralne u dzieci i młodzieży szkolnej w Polsce*. Warszawa: Akademia Medyczna.